

УДК 81.255.2:6

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ENERGIE / ЕНЕРГІЯ У ФРАНЦУЗЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ: ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТ

Полюк І.С., доцент,
завідувач кафедри теорії, практики та перекладу французької мови
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті представлено результати зіставного аналізу концептів ENERGIE / ЕНЕРГІЯ у французькій та українській мовах, досліджено перекладацький аспект концептосфери ENERGIE, наведено характеристику перекладацьких прийомів та трансформацій у науково-популярному та медійному дискурсах.

Ключові слова: концепт, дискурс, переклад, перекладацькі прийоми та трансформації.

В статье представлены результаты сопоставительного анализа концептов ENERGIE / ЭНЕРГИЯ во французском и украинском языках, исследован переводческий аспект концептосферы ENERGIE, описана характеристика переводческих приемов и трансформаций в научно-популярном и медийном дискурсах.

Ключевые слова: концепт, дискурс, перевод, переводческие приемы и трансформации.

Polyuk I.S. CONCEPTUAL MODEL “ENERGIE / ЕНЕРГІЯ” IN THE FRENCH AND UKRAINIAN LANGUAGES: TRANSLATIONAL PERSPECTIVE

The results of comparative analysis of concepts of ENERGIE / ENERGY in French and Ukrainian languages, translational aspect of a conceptual sphere of ENERGIE, characteristics of translation techniques and transformations in popular science and media discourses are described in this article.

Key words: concept, discourse, translation, translation transformations and techniques.

Постановка проблеми. Загальна спрямованість сучасних лінгвістичних наукових розвідок на вивчення мови в міждисциплінарному аспекті ставить питання аналізу підходів до її дослідження через призму когнітивної лінгвістики, об'єктом вивчення якої є концепти, що формуються у свідомості людини під впливом оточуючого світу та реалій життя. Отже, проблеми співвідношення ментального, концептуального й мовного є актуальними в сучасній лінгвістичній науці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У когнітивній лінгвістиці концепт становить базове поняття. Низка вчених, зокрема Г. Лакофф, М. Джонсон [6], Ю.С. Степанов [4], С.А. Жаботинська [1], І.А. Стернін [5], В.І. Карасик [2], Д.С. Лихачов [3] присвятили дослідження питанню концепту як базового поняття когнітивної лінгвістики. Незважаючи на низку робіт, у яких аналізується зазначена проблема, термін «концепт» не отримав однозначного й загально визначеного тлумачення, залишаються актуальними питання особливостей перекладацького аспекту певної концептосфери, зокрема, проблематика вербалізації французького концепту ENERGIE в текстах різних дискурсивних жанрів.

Таким чином, дослідження концепту ENERGIE в різних дискурсивних жанрах (у франкомовному медійному та науко-

во-популярному дискурсах) дає можливість пояснити специфіку його усвідомлення та інтерпретації, визначити особливості перекладацького аспекту його концептосфери.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення особливостей та засобів вираження французького концепту ENERGIE в різних дискурсивних жанрах, а також аналіз особливостей його перекладу українською мовою шляхом дослідження застосованих перекладацьких прийомів та трансформацій у процесі відтворення його лексико-семантичних особливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для визначення специфіки відображення французького концепту в українському перекладі необхідно створити дві моделі – французького концепту ENERGIE та його українського аналогу для здійснення зіставного аналізу комплексної моделі та визначення потенційних труднощів перекладу.

У семантиці слів, що наповнюють лексико-семантичне поле концепту ЕНЕРГІЯ французької та української мов, відображаються знання мовців про енергійність, яка в досліджуваних національних культурах розкривається по-різному. Етимологічна основа лексем ENERGIE / ЕНЕРГІЯ містить інформацію про первісні семантичні ознаки

енергійності, що збереглися в семантиці слів на позначення енергії в сучасних французькій та українській мовах.

Концепт ENERGIE походить від латинського слова *energia*, коріння якого – з грецького *energeia*, що має значення «сила в дії». В українській мові для позначення обраного нами концепту вживаються також слова: енергетизм, енергетик, енергетика, енергозбереження, енергетичний. Проте ключовим словом у понятті є «енергія».

Як термін, ця лексема з'явилася в XVII столітті. Уперше його використав Арістотель у філософських промовах, зазначаючи, що це слово відображає всі поняття чи явища, які корелюють із силою, рішучістю, активністю, здатністю до дії та до досягнення певного результату.

У сучасному тлумаченні термін ЕНЕРГІЯ має дві смислові конотації: впливу та дії. Спираючись на словникові дефініції аналізованого концепту, було визначено похідні від нього ключові концепти у франкомовному дискурсі шляхом аналізу та поділу цілісного значення досліджуваної лексеми на значущі складники. Зазначені елементи в мовознавстві головним чином представлені терміном *сема*, а слова, що фігурують у дефініції, актуалізують семи, які складають значення, що розтлумачується. Таким чином, у межах нашого дослідження ми базуємося на семах як окремих складниках лексико-семантичного варіанта (далі – ЛСВ). Виходячи з того, що лексичне значення слова є ідеальною сутністю, яка виступає результатом пізнання людиною (соціумом) навколишнього світу та себе в ньому, у семантичній структурі лексеми ЕНЕРГІЯ / ENERGIE апріорі закладено сему енергійності.

Дослідження лексеми ENERGIE ґрунтується на визначеннях низки загальновідомих тлумачних словників французької мови: LAROUSSE (L) [7], Grand Robert (GR) [8] та Petit Robert (PR) [9].

Словник LAROUSSE пропонує такі визначення для нашого концепту:

ENERGIE, nom féminin
Puissance physique de personne, qui lui permet d'agir et de réagir.
(L'énergie musculaire)
Volonté tendue vers une action déterminée; puissance, vigueur, force morale.

ЕНЕРГІЯ, жін. рід
1. Фізична сила людини, що дозволяє діяти та реагувати.
2. Бажання (воля), направлене на визначену дію; вплив, сила, моральна сила.

Grandeur caractérisant un système physique, gardant la même valeur au cours de toutes les transformations internes du système et exprimant sa capacité à modifier l'état d'autres systèmes avec lesquels il entre en interaction.

3. *Величина*, що характеризує фізичну систему та зберігає однаковий вигляд під час усіх внутрішніх змін системи, а також виражає її здатність змінювати стан однієї системи на інші, з якими вона взаємодіє.

Інший тлумачний словник французької мови, Grand Robert, пропонує розглядати концепт ENERGIE як:

ENERGIE, féminin
Force, vitalité physique.

ЕНЕРГІЯ, жін. рід
1. *Сила*, фізична життєва сила.

Caractéristique que possède un système s'il est capable de produire du travail.

2. *Характеристика*, що включає в себе систему, яка здатна виконувати роботу.

Ще один французький тлумачний словник, Petit Robert, пропонує свої визначення досліджуваного концепту:

ENERGIE, féminin
efficacité dans l'expression
(parler avec énergie)

ЕНЕРГІЯ, жін. рід
1. *Дієвість* (ефективність) висловлювання.

Ce que possède un système si il est capable de produire du travail.

2. *Те*, що включає в себе систему, яка здатна виконувати роботу.

Отже, схарактеризувати лексико-семантичні варіанти можна таким чином: ЛСВ 1 позначає «сила в дії» (*Force en action*), ЛСВ 2 відображає такі уявлення: «сила характеру, рішучість у діях» (*Vigueur de caractère, fermeté dans l'action*), ЛСВ 3 вказує на фізичну величину: «прояв матерії, що набуває різних форм» (*Manifestation de la matière, qui existe sous différentes formes*).

Проведений аналіз тлумачень слова *енергія* в сучасній французькій мові дозволив виявити лексико-семантичні варіанти, які входять у дві групи значень:

1) наукові (ЛСВ 1, ЛСВ 3);

2) ненаукові, або повсякденні (ЛСВ 2) мовні значення.

Структуру ЛСВ 1 лексеми «*énergie*» складають такі семи: *puissance* «потужність, вплив, сила», *action* «дія, вплив, активність», *personne* «людина, особа, особистість», *agir* «діяти, впливати», *réagir* «протидіяти, реагувати, впливати». Таким чином, ЛСВ 1 вважається науковим значенням, оскільки корелює з фізичною дією людини чи предмета.

Оскільки в усіх проаналізованих тлумачних словниках у дефініції ЛСВ 1 лексеми «*énergie*» повторюються слова *personne* та *agir*, позначимо ЛСВ 1 таким чином: «це сила людини, спрямована на виконання роботи».

Що стосується ЛСВ 2, то його структуру складають такі семи, як *volonté* «воля, волевиявлення, бажання», *action* «ефект, дія, вплив», *force morale* «сила духу, міцність духу», *vitalité* «життєвість, життєва сила», *expression* «вираження, експресія». Наведені семи вказують на те, що зазначений концепт пов'язаний із побутовим значенням слова. Отже, за даними тлумачних словників, ЛСВ 2 концепту ENERGIE вказує на знання мовців про енергію як «внутрішню силу, яка позначає особливості та стан характеру людини».

ЛСВ 3 зафіксовано в усіх словниках. На його структуру лексеми «*énergie*» вказують такі семи, як *système* «система, пристрій, метод», *produire* «виробляти, творити, створювати», *travail* «робота, справа, заняття, спосіб виконання», *grandeur* «величина, розмір, параметр», *transformation* «перетворення, трансформація, переробка», *matière* «матерія, речовина, матеріал», *modifier* «модифікувати, видозмінювати, змінювати», *forme* «форма, пристрій, зразок».

Зміст ЛСВ 3 свідчить про особливе ставлення людей до цього значення, адже в фізиці розглядаються проблеми збереження енергії та шляхи їх розв'язання. Оскільки інформація про збереження енергії досліджується, вивчається, пропагується й розповсюджується в суспільстві, віднесемо ЛСВ 3 до наукового значення. За даними словників, охарактеризуємо енергію таким чином: «загальна міра прояву та взаємодії енергії, що може набувати різних форм».

Аналіз ЛСВ слова ENERGIE демонструє семантичну близькість між ними, яка виявляється в повторенні деяких сем в усіх ЛСВ. Найбільш частотними є семи *puissance* («сила») й *action* («вплив, дія»), які, на наш погляд, і складають поняттєве ядро концепту ENERGIE у французькій мові.

Результати нашого дослідження дозволили дійти висновку, що єдиного визначення концепту ENERGIE / ЕНЕРГІЯ немає, оскільки не існує єдиного поняття або уявлення про цей концепт у свідомості людини. Концепт ENERGIE може бути складовою іншої концептосфери, у такому разі концепт ENERGIE буде доменом, з іншого ж боку, він сам утворює свою власну концептосферу.

З метою розгляду особливостей перекладу українською мовою досліджуваного концепту

було здійснено аналіз застосованих перекладацьких прийомів і трансформацій на матеріалі статей науково-популярних і медійних текстів, зокрема, газетного дискурсу, який є підвидом медіадискурсу, текстів зі сфери енергетики та енергозбереження. Розглянемо декілька прикладів [10]:

On s'en rend vite compte sur les plages en été: le Soleil dégage une grande quantité d'énergie sous forme de lumière et de chaleur.

На пляжах влітку швидко розумієш: сонце випромінює велику кількість енергії, що проявляється в вигляді світла й тепла.

Перший приклад указує на те, що саме сонце вважається головним джерелом енергії, тепла та світла. Пряме значення слова *dégager* – випускати, звільняти, проте враховуючи контекст, перекладач удається до конкретизації та вживає дієслово *випромінювати*.

La Chine devient le plus gros investisseur dans le solaire et l'éolien.

Китай став найбільшим інвестором у сферах сонячної та вітрової енергії.

У мові оригіналу досліджуваний концепт виражений одним словом *le solaire* або *l'éolien*. Спостерігаємо опущення певних елементів традиційного словосполучення *énergie solaire* або *énergie des vents*, що є типовим явищем у сучасній французькій мові, зокрема, поширеним є феномен субстантивізації певних прикметників, що перетворюються на загальноживані неологізми. У процесі перекладу відбувається включення опущених елементів та вживаються словосполучення (прикметник + іменник) з додаванням лексичної одиниці *сфера*.

Аналіз фактичного матеріалу науково-популярного дискурсу дає підстави виділити основні лексико-тематичні групи вузькоспеціальних терміноодиниць електроенергетичної галузі, опис та переклад яких наведено нижче. Таким чином, маємо можливість поділити слова, що виражають досліджуваний нами концепт, на чотири групи.

1. Назви станів, явищ та процесів.

La résonance harmonieuse Гармонійний резонанс

L'accumulation d'eau
L'induction
électromagnétique
L'impédance

Гідроакмулювання
Електромагнітна
індукція
Імпеданс (реактивний опір, що його чинить жива тканина змінному струму)

Le courant de conduction

Електричний струм
провідності

Слова зазначеної групи утворені від французьких та інтернаціональних терміноелементів, більшість яких представлена синтетичними конструкціями, що складаються з одного елемента (так званих термінів-однослів). Значну частину термінів, що позначають феномени, процеси, становлять лексичні одиниці, утворені суфіксальним способом, зокрема за допомогою суфіксів *-ance* та *-tion*. Переклад термінів-концептів передбачає пошук прямих відповідників (*електромагнітна індукція*), калькування (*гармонійний резонанс*) та застосування експлікації (*імпеданс*). Серед граматичних трансформацій спостерігаються прийоми транспозиції, складання основ: *l'accumulation d'eau – гідроакмулювання*.

2. Назви пристроїв, апаратів, приладів, обладнань та їхніх частин – найчисленніша група термінів, до якої належать лексичні одиниці та словосполучення, що позначають назви пристроїв, які передають енергію, або для роботи яких вона є необхідною:

le moteur – двигун,
le transformateur – трансформатор,
le générateur – генератор,
le condensateur – конденсатор,
le transistor – транзистор,
le contrôleur – контролер,
la prise de terre – заземлювач,
le commutateur – перемикач.

Більшість термінів зазначеної групи перекладаються за допомогою пошуку прямого відповідника в українській мові, у деяких випадках спостерігається опущення елементів словосполучення, конверсія тощо, наприклад: *la prise de terre – заземлювач*.

3. Назви термінів на позначення величини. Зазначена група головно представлена багатоскладовими словами, що містять два й більше елементи.

Le coefficient d'efficacité énergétique	енергетичний коефіцієнт корисної дії
l'intensité énergétique d'une production	енергоємність продукції
la charge minimale d'un système énergétique	мінімум навантаження енергосистеми
les grandeurs d'embranchement	величини відгалуження

У процесі перекладу аналітичних термінів, що можуть містити різну кількість компонентів, застосовуються найчастіше такі прийоми та трансформації, як опущення, додавання, конверсія, перестановка, наприклад: *le coefficient d'efficacité énergétique – енергетичний коефіцієнт корисної дії; l'intensité énergétique – енергоємність*.

4. Назви показників електроенергетичної галузі. Серед термінів, що вказують на концепт ENERGIE, ми виділили такі:

le bilan de puissances d'un réseau électrique	баланс потужності енергосистеми
le balance de l'énergie électrique dans le réseau	баланс електроенергії в енергосистемі
l'indice d'évaluation de l'énergie électrique	показник якості електричної енергії

До цієї групи можна віднести терміни-концепти, що називають поняття систем показників, і терміни, які позначають різні види показника в значенні «явище, поняття, предмет, що вказує на результати якоїсь роботи, якогось процесу тощо». Терміни зазначеної групи перекладаються зазвичай за допомогою прийому калькування.

Отже, результати аналізу фактичного матеріалу науково-популярного дискурсу дозволили дійти висновку щодо можливості виділення чотирьох груп термінів на позначення концепту ENERGIE: назви станів, явищ та процесів; назви пристроїв, апаратів, приладів, обладнань та їхніх частин; назви показників електроенергетичної галузі та назви термінів на позначення величини. Переклад кожної групи лексичних одиниць та словосполучень має свої особливості, що відображається в частотності застосування певних перекладацьких прийомів і трансформацій.

Висновки з проведеного дослідження. З метою здійснення аналізу особливостей перекладу було реконструйовано французьку та українську моделі концепту ENERGIE / ЕНЕРГІЯ. У структурі концепту ENERGIE виділено такі ключові семи: науковість, фізична діяльність людини та внутрішній стан особистості.

Установлено, що найбільш частотними лексичними засобами вербалізації концепту ENERGIE є семи *puissance*, яка в українській мові передається як «сила», і *action*, що при перекладі відтворюється як «вплив, дія». Зазначені семи складають поняттєве ядро концепту ENERGIE у французькій мові.

Здійснено зіставний аналіз концептів ENERGIE / ЕНЕРГІЯ та виявлено такі асоціації й стереотипні уявлення у французькому концепті: енергія – це сила, робота, життя. Компаративний фрейм українського концепту «енергія» представлений асоціацією з наполегливістю та потужністю. Розглянуті моделі демонструють, що наповнення французького концепту є набагато ширшим та емоційно більш забарвленим, ніж українського концепту.

Проведений перекладацький аналіз концептосфери ENERGIЕ показав, що переклад фреймів українською мовою здійснюється за допомогою використання перекладацьких прийомів і трансформацій, зокрема таких, як генералізація, конкретизація, опущення, додавання, калькування тощо. Здійснена класифікація термінів на позначення концепту ENERGIЕ дозволила визначити особливості й тенденції перекладу лексичних одиниць і словосполучень кожної групи та потенційні труднощі їх відтворення українською мовою. Аналіз проведеної роботи є передумовою подальших наукових розвідок, перспективу яких ми вбачаємо в аналізі лексико-семантичних та лексико-граматичних прийомів перекладу неологізмів і термінів на позначення концепту ENERGIЕ в текстах політичного дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов / С.А. Жаботинская // Вісник Черкаського університету. Серія Філологічні науки. – Черкаси, 1999. – Вип.11. – С. 12–25.
2. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепт, дискурс / В.И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
3. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачев // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: антология / под ред. В.П. Нерознака. – М., 1997. – С. 280–289.
4. Степанов Ю.С. Концепт «причина» и два подхода к концептуальному анализу языка – логический и сублогический / Ю.С. Степанов // Логический анализ языка. Культурные концепты – М. : Наука, 1991. – С. 5–14.
5. Стернин И.А. Методологические проблемы когнитивной лингвистики / И.А. Стернин. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 2001. – 182 с.
6. Lakoff G. *Metaphors We Live By* / G. Lakoff, M. Johnson // University of Chicago Press, 2003. – 205 p.
7. Larousse de poche. Dictionnaire. – Paris, France : Larousse, 2007. – 1042 p.
8. Le Grand Robert / Le Grand Robert de la langue française. – P. : Robert, 2005. – 1025 p.
9. Le Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française / [rédaction dirigée par Alain Rey, Josette Rey-Debove]. – P. : Dictionnaires le Robert, 1992. – 2175 p.
10. La Recherche [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.larecherche.fr/>.